

CONTRIBUCIÓ A L'ESTUDI DEL LÈXIC DEL *GAZOPHYLACIUM CATALANO-LATINUM*

Pere MONTALAT BUSCATÓ
Institut d'Estudis Catalans

1. INTRODUCCIÓ

Una de les dificultats no pas menor a l'hora d'abordar l'estudi del lèxic del *Gazophylacium catalano-latinum* de Joan Lacavalleria radica justament en la riquesa d'aquest repertori. Tot i amb això, en aquest article procurarem de fer una primera aproximació al lèxic d'aquesta obra, ni que sigui d'una manera molt parcial i provisional, traient partit de la informació de què disposem tocant a la seva elaboració i que resumim tot seguit.

Com ja hem fet saber,¹ la font principal del *Gazophylacium* és el diccionari bilingüe francès-llatí de François-Antoine Pomey, publicat l'any 1671 amb el títol *Le dictionnaire royal augmenté*. Aquest diccionari va gaudir d'una gran popularitat tant a França com a la resta d'Europa, raó per la qual se'n van fer nombroses reimpressions. Tenim constància que Lacavalleria va treballar amb una reimpressió d'aquesta obra de l'any 1680.²

L'acarament de la impressió de 1671 amb la de 1680 revela que les diferències entre elles són poques: tant el leuari com el contingut dels articles es mantenen essencialment inalterats en les dues impressions. On es detecten canvis és en els textos preliminars. En efecte, en la impressió de 1671, Pomey inclogué en la nomenclatura un seguit de novetat que, amb l'objectiu de ressaltar-les, també recollí en tres llistes que precedeixen el text del diccionari. Aquestes tres llistes no apareixen en les edicions posteriors, però els mots que s'hi recollien sí que es van mantenir en el leuari del diccionari. Lacavalleria va treballar amb una impressió de 1680 i, per tant, no va tenir a l'abast les llistes esmentades. Tanmateix, quan va fer la tria del material lèxic del diccionari francès que havia de formar part del *Gazophylacium*, també sí que va tenir en compte els monts de les llistes, per tal com aquests s'havien mantingut en el leuari.

1. MONTALAT, Pere: «La font francesa del *Gazophylacium catalano-latinum* de Joan Lacavalleria», dins *Llengua & Literatura*. Núm. 25 (2015), p. 7-27.

2. A la sala de reserva de la biblioteca de la Universitat de Barcelona es conserva un exemplar del *Dictionnaire royal augmenté* de 1680, signatura 07 XVII-8572, que conté anotacions manuscrites atribuïbles a la mà de Lacavalleria.

Pomey dóna molta informació relativa a la naturalesa del lèxic del seu diccionari en el pròleg adreçat al lector i sobretot en el títol i en les notes explicatives que introdueixen les llistes. Per aquest motiu i aprofitant les informacions dites, en aquest treball ens proposem de localitzar en el *Gazophylacium* els mots i les expressions que figuraven a les llistes i d'establir-ne una tipologia.

En primer lloc, ens referirem al lèxic del diccionari de Pomey posant-lo en relació amb el model de llengua predominant a França durant la segona meitat del segle XVII. Després, donarem compte del lèxic que Lacavalleria manllevà del model francès i, per últim, mirarem de treure conclusions del resultat d'aquesta recerca.

2. EL LÈXIC DE *LE DICTIONNAIRE ROYAL AUGMENTÉ*

A diferència de Lacavalleria, que gairebé no en diu res, Pomey dóna molta informació tocant al lèxic del seu diccionari. Ho fa en el mateix títol de l'obra i en els textos que precedeixen el diccionari. Concretament, a l'«Avis au lecteur» i a les tres llistes de mots ja dites. Vegem-ho.

Si haguéssim de caracteritzar el diccionari de Pomey pel lèxic que acull, podríem dir que és una obra feta per alluvió de materials de naturalesa diversa, com ho indica el mateix títol:³ «*Le dictionnaire royal augmenté. Seconde édition, enrichie d'un grand nombre d'expressions élégantes, de quantité de mots françois nouvellement introduits, des termes des arts et de cinquante descriptions comme aussi d'un petit traité de la vénerie et de la fauconerie*».

El que interessa retenir del títol és que el diccionari fou enriquit amb un gran nombre d'expressions elegants i amb molts neologismes. En els epígrafs que vénen tot seguit s'explica d'una manera detallada la mena d'unitats de què es tracta.

2.1. L'AVIS AU LECTEUR

L'«Avis au lecteur» és un text programàtic de molt interès, ja que, a part de declarar l'objectiu del diccionari i els destinataris als quals s'adreça, Pomey dedica alguns paràgrafs a explicar el procediment de selecció de la nomenclatura i a justificar-ne la tria. En efecte, l'autor informa que el mètode seguit per a l'enriquiment del seu diccionari va consistir en la lectura atenta, durant sis o set anys, de tots els autors que aleshores passaven per ser mestres de la llengua francesa, bo i procurant de «ne passer aucune belle expression que je n'aye recueillie et enchassée dans ce livre» convenientment traduïda al llatí. També fa saber que el nombre d'expressions espigolades per aquest procediment oscil·la entre les dues i les tres mil, i que el nombre d'articles nous supera el milenar, molts dels quals, per altra part, eren novetats absolutes, ja que no figuraven a cap altre diccionari publicat anteriorment.

3. Respectem la forma gràfica dels mots i expressions catalans i francesos reproduïts en aquest treball, únicament en regularitzem l'accentuació d'acord amb els criteris actuals.

Malgrat el to triomfalista de què fa gala en presentar les principals novetats de la seva obra, Pomey era conscient que la riquesa lèxica del seu diccionari, lluny de ser tinguda per un fet positiu, podia ser objecte de crítica, atès que a la segona meitat del segle XVII el model normatiu imperant a França, el *bon usage*, es caracteritzava per promoure una depuració a ultrança de la llengua. Els reformadors de la llengua francesa, convertits en portantveus del racionalisme cartesià i del classicisme, s'aplicaren a aquesta tasca amb criteris de naturalesa retòrica i gramatical (Suso, 1996: 187). En un context de profunda revisió del model de llengua suara descrit sorgiren veus, com la de Bouhours (1671: 123), que desaconsellaven l'ús d'arcaïsmes i de neologismes:

[...] il faut user avec beaucoup de réserve, dans la conversation mesme, des termes qui ne font que de naistre, et qu'on doit s'abstenir presque également des locutions trop vieilles et des locutions trop nouvelles: les mots et les phrases d'une langue estant à peu près comme les fruits, qui ne valent rien ni pourris ni verts, et qui ne sont point de bon goust s'ils ne sont meurs.

Després d'anunciar la inclusió de tants neologismes en el seu diccionari, Pomey, que era coneixedor de les prescripcions dictades per la normativa, es veié obligat a justificar la selecció duta a terme. I ho fa en uns termes que responen gairebé mot per mot a l'advertiment de Bouhours. En essència, admet que entre els mots i frases seleccionats n'hi pot haver «qui ne seront pas avouez de tout le monde et qui passeront ou pour surannez ou pour trop nouveaux», però remarca que els ha documentat tots «dans nos plus fameux écrivains».

De fet, força articles del diccionari duen, entre parèntesis, a continuació del lema, d'una subentrada, d'una definició o d'un exemple d'ús, el nom de l'escriptor en l'obra del qual Pomey havia documentat el mot o l'expressió en qüestió. Els autors que cita més sovint són, entre d'altres, François Eudes de Mézeray, Antoine Le Maître, George de Scudéry, Claude Favre de Vaugelas, François de La Mothe Le Vayer, Marin Le Roy de Gomberville i Marin Cureau de la Chambre.

Hom ha observat (Girardin, 1995: 31) que tots els autors citats eren membres de l'*Académie*, llevat d'Antoine Le Maître, i que amb la seva citació Pomey apel·lava a l'autoritat incontestada dels acadèmics per justificar la presència d'un mot, d'una accepció o d'una expressió donada en el diccionari, especialment quan eren o desuets o massa nous o d'un àmbit especialitzat.

2.2. LES LLISTES DE MOTS QUE PRECEDEIXEN EL DICCIONARI

Les tres llistes de mots que precedeixen el diccionari de Pomey en la impressió de 1671, de naturalesa ben diversa, constitueixen una altra font d'informació important a l'hora de caracteritzar el lèxic aplegat en aquella obra, com provarem de demostrar a continuació en la descripció i anàlisi que fem de cadascuna d'elles.

a) La «Liste de quelques mots françois tirez du latin et nouvellement introduits»

La primera llista, titulada «Liste de quelques mots françois tirez du latin et nouvellement introduits», consta de cent noranta-set mots, distribuïts en quatre columnes que ocu-

pen una pàgina sencera. Cada mot, escrit en cursiva, va seguit, en rodona, de l'equivalent llatí corresponent o bé de l'ètim llatí a partir del qual s'ha format el mot francès. Després del títol hi ha una breu presentació dels mots inventariats que reproduïm a continuació:

C'est pour prévenir le lecteur que je mets cette liste au front de ce livre; afin que la nouveauté de ces mots ne le choque point et qu'il ne m'en croye pas l'inventeur. Il n'en est pas un seul que je n'aye pris dans de bons auteurs, ainsi que l'on pourra voir dans le corps du dictionnaire, où l'on les trouvera citez, du moins pour la plus-part.

Aquesta presentació fa tot l'efecte de ser un veritable plec de descàrrec de Pomey, ja que, davant les eventuals crítiques per haver admès tants neologismes en el seu diccionari, s'afanya a repetir l'avertiment ja formulat a l'«Avis au lecteur»: tots els mots aplegats han estat documentats en l'obra de bons autors, cosa de la qual deixa constància en el cos del diccionari mitjançant citacions.

Com indica el títol que encapçala la llista, es tracta d'un nodrit aplec de cultismes d'origen llatí, p. e.: *agreste, célérité, dilation, inanité, paucité*, etc., fet que posa de manifest el procés de rellatinització profunda que va experimentar la llengua clàssica francesa impulsat pels reformadors de la llengua. Un dels seus representants més conspicus (Bouhours, 1675: 54) escriu el següent a propòsit dels neologismes:

Et comme Horace vouloit que les mots latins que l'on faisoit de nouveau fussent dérivez de la langue grecque, la raison et l'usage veulent que les mots françois que l'on fait nouvellement soient tirez en quelque façon du latin ou des autres langues qui comme la langue françoise ont la langue latine pour leur mère.

En general, els reformadors de la llengua francesa no eren gaire partidaris d'admetre neologismes, però en cas de necessitat també tenien clares les seves preferències, per això recomanaven de recórrer al llatí.

L'interès d'aquesta llista és doble, ja que, d'una banda, constitueix un repertori ampli de neologismes que encara no estaven prou estabilitzats dins del sistema de la llengua francesa i que entren per primer cop en un diccionari, i, d'una altra, il·lustra bé els principis en què es basa l'activitat neològica a la França d'aquell temps, un dels quals era la predilecció pels neologismes creats per manlleu directe del llatí.

b) La «Liste de quelques mots omis»

La segona llista, titulada «Liste de quelques mots omis», és la més breu de les tres i també la més heterogènia tant pel que fa als mots aplegats com per la manera en què fou confegida. Consta de seixanta-vuit articles lexicogràfics ordenats alfabèticament i separats en epígrafs cadascun dels quals va encapçalat per la lletra de l'alfabet corresponent. El títol és poc informatiu i per copsar-ne el sentit, cal llegir la nota que precedeix els articles i que reproduïm:

Les mots sont la plus-part des noms d'hommes, lesquels j'avois passé à dessein quand on commença d'imprimer ce livre, ne jugeant pas alors qu'il fust nécessaire de les y mettre.

Depuis j'ay pensé qu'il seroit bon d'ajouter au moins ceux-là qui paroissent les plus difficiles à rendre en latin et dont l'usage est plus commun [...].

Segons aquesta nota, es tracta d'una relació d'antropònims que, considerant-los prescindibles, l'autor va suprimir del cos del diccionari, però en una decisió d'última hora, quan l'obra ja s'estava imprimint, va reincorporar-los-hi per via d'aquesta llista. Per tant, els articles llistats constitueixen, de fet, un annex al diccionari. Cal dir que en les reimpressions posteriors de l'obra tots els mots que hi figuren foren reintegrats al lemarí.

No obstant el que s'anuncia a la nota explicativa, els antropònims no són majoria a la llista, ja que només n'hi ha trenta-tres, i els trenta-cinc articles restants són noms comuns, dos dels quals (*électre* i *gestion*), per cert, estan repetits, atès que també figuren en el primer repertori de mots comentat.

Fent abstracció dels antropònims, els trenta-cinc noms comuns presents coincideixen amb els de la primera llista en el fet de ser també neologismes de creació recent, però en divergeixen perquè en la seva majoria no són cultismes, sinó que foren creats sobre la base de mots o formants francesos, p. e.: *brusquerie*, *cohue*, *lestitude*, *pruderie*, etc. Fan excepció alguns mots com *agnition*, *complication*, *dicton* i *électre*, que són d'origen savi.

La manca de concordança entre l'anunci fet a la nota introductòria i el contingut de la llista, l'aplec heterogeni d'antropònims, de neologismes d'origen francès i de cultismes, i la repetició de mots que figuren en una altra llista denota que aquesta es va elaborar a última hora i d'una manera precipitada.

Els dubtes que manifesta Pomey tocant al manteniment o no dels neologismes de base francesa en el diccionari podien venir motivats per la novetat d'aquelles unitats i perquè no eren d'origen savi, com recomanaven els reformadors de la llengua francesa. Tot i amb això, fem avinent que vint-i-dos dels neologismes d'arrel francesa registrats foren admesos en la primera edició del diccionari de l'*Académie* publicat l'any 1694, i quatre ho foren en edicions subsegüents, fet que demostra que una part considerable de les novetats aplegades per Pomey ja havien trobat l'encaix definitiu en el lèxic francès.

c) El «Recueil de quelques locutions élégantes nouvellement remarquées»

La tercera llista, titulada «Recueil de quelques locutions élégantes nouvellement remarquées», consta de cent noranta-tres expressions distribuïdes en vuitanta-nou lemes que constitueixen el nucli sintàctic o semàntic de cada expressió. Aquest recull no va precedit de cap nota explicativa, però el títol és prou explícit.

A continuació de cada lema hi ha una o més expressions franceses seguides dels equivalents llatins corresponents. Algunes de les expressions llistades duen, abans de l'equivalència llatina, una breu definició, element necessari si es té en compte que en molts casos es tracta de girs o expressions de creació recent aleshores, el sentit de les quals és gairebé sempre figurat i no es desprèn, per tant, de la suma dels mots que les componen. Totes les expressions d'aquest recull també es troben degudament indexades en el diccionari.

Les expressions inventariades il·lustren sobretot l'ús de neologismes semàntics en un context oracional prototípic, p. e.: «*Il se fait des chagrins de tout*»; «*Jouer la comédie*,

c'est à dire, n'estre pas sincère»; «J'enrage (pour Je suis fâché) de voir des ignorans qui décident», moltes de les quals són de naturalesa fraseològica.

Tenint present la poca predisposició dels defensors del *bon usage* a acceptar qualsevol tipus de neologisme, és lícit pressuposar que Pomey, per contrarestar la inclusió de tantes novetats com les que figuren en els dos primers repertoris de què ja hem parlat i, potser, per fer-se-les perdonar, va creure convenient d'incloure en el diccionari un nombre no pas petit d'expressions considerades «elegants» que, com a tals, gaudien de prestigi entre els membres de l'*Académie* i de la cort francesa.

Per bé que no s'explicita, sabem que totes les expressions, llevat d'una, provenen d'un dels assajos dialogats que formen part del llibre *Entretiens d'Ariste et d'Eugène* de Dominique Bouhours, titulat «La langue française» i publicat l'any 1671.

El pare jesuïta Dominique Bouhours, nat a París l'any 1628, fou professor, gramàtic i historiador. Com a escriptor, destacà pels seus comentaris sobre la llengua francesa, seguint la tradició encetada per Vaugelas. En aquest àmbit, a part del diàleg ja dit, va publicar *Doutes sur la langue française proposés à Messieurs de l'Académie française par un gentilhomme de province* l'any 1674, *Remarques nouvelles sur la langue française* l'any 1675, i *Suite des remarques nouvelles sur la langue française* l'any 1692.

L'obra *Entretiens d'Ariste et d'Eugène* està composta per sis assajos escrits en forma de diàleg, el més rellevant dels quals pel que fa a la lingüística és «La langue française». Aquest assaig constitueix un allegat a favor del procés reformista del francès i conté tots els fonaments teòrics i programàtics que el sustenten. En un passatge d'aquest assaig (pàgines 114-143 de l'edició prínceps), Bouhours dreça un catàleg d'expressions de nova creació. Pomey va introduir aquest material en el seu diccionari bo i declarant-ho primer en els textos introductoris en forma de llista, però sense indicar-ne la procedència.

3. EL SEGUIMENT DE LA FONT FRANCESA EN EL GAZOPHYLACIUM CATALANO-LATINUM

En l'elaboració del *Gazophylacium* Lacavalleria es va servir d'un exemplar del diccionari de Pomey imprès l'any 1680, en el qual manquen les tres llistes que acabem de comentar, però que, en canvi, conté en el lemarí les unitats lèxiques que originàriament apareixien a les llistes. Així, doncs, en la tasca de selecció i d'adaptació de materials del model francès, Lacavalleria també va tenir accés a aquelles unitats encara que d'una manera indirecta.

En els tres apartats que vénen tot seguit i que corresponen a cadascuna de les llistes analitzades, donem compte dels mots i expressions que en principi figuraven a les llistes i que Lacavalleria va transferir al català per via de manlleu o de calc. Atesa la impossibilitat material de fer-ne l'inventari exhaustiu, ens limitarem a donar-ne uns quants exemples que ens permetin inferir el tipus de lèxic seleccionat. Al costat de cada mot o frase transferida indiquem, entre parèntesis, l'expressió francesa corresponent.

3.1. TRANSFERÈNCIA DE CULTISMES

En la localització dels mots i expressions de la «Liste de quelques mots françois tirez du latin et nouvellement introduits» que foren transferits al *Gazophylacium*, únicament hem pres en consideració els que són primeres documentacions absolutes en català, i els que sense ser pròpiament mots o accepcions nous, perquè ja estaven ben documentats en els clàssics catalans o en obres especialitzades de difusió limitada, encara no havien assolit un grau de vulgarització suficient per aparèixer en els repertoris lexicogràfics, per la qual cosa Lacavalleria és el primer de registrar-los.

De les cent noranta-set unitats lèxiques registrades en la llista que considerem, Lacavalleria en registra una setantena, xifra que equival aproximadament a un terç del total. D'aquestes, una cinquantena són primeres documentacions absolutes en català i disset ja estaven documentades abans, però no havien estat registrades en cap diccionari.

Com deixa clar el títol de la llista, la nomenclatura que s'hi aplega són neologismes manlevats del llatí o creats sobre formants llatins, és a dir, cultismes. Entre els cultismes que Lacavalleria transfereix per primera vegada al català, s'hi compten tant termes especialitzats com mots i accepcions de la llengua comuna. Amb tot, la terminologia té un paper preponderant.

El grup de tecnicismes més nombrós és el de l'àmbit legal, amb termes com els següents: *abdicació de un càrrech* (fr. *abdication d'une charge*), *conflicte de jurisdicció* (fr. *conflict de jurisdiction*), *congrés* (fr. *congrez*), definit com a «coit del mascle ab la femella per a la generació»; *convolar a segones núpcies*, és a dir, 'tornar-se a casar', (fr. *convoler*); *corruptela* (fr. *corruptèle*), *deserció de apel·lació* (fr. *désertion d'appel*), *impúber* (fr. *impubère*), *notorietat de crim* (fr. *notoriété de crime*) i *pensió de aliment* (fr. *pension alimentaire*). En segon lloc, vénen els termes de medicina: *feto* (fr. *foetus*) que avui escrivim 'fetus'; *flato* (fr. *flatuosité*), 'ventositat'; i *indolència* (fr. *indolence*), terme que Lacavalleria registra en el sentit original llatí, «*falta de dolor*».

Anotem també la presència de termes d'altres disciplines, com ara de química: *fermentació* (fr. *fermentation*) en el sentit de 'transformació interna d'una substància' i *laboratori de química* (fr. *laboratoire de chimique*); de retòrica: *indisert* (fr. *indisert*) i *indisertament* (fr. *indisertement*); de geologia: *electro* (fr. *électre*), 'ambre'; d'economia: *subast* (fr. *subhastation*), 'subhasta' en la grafia normativa; de filologia: *epístola liminar* (fr. *épître liminaire*); de tàctica militar: *incursió militar* (fr. *incursion de gens de guerre*), d'astronomia: *orbe* (fr. *orbe*), i de llenguatge administratiu: *legislatura* (fr. *législature*), terme que Lacavalleria també recull amb la forma gràfica *llegislatura*.

Hí ha un grup de mots que, tot i el caràcter manifestament culte del seu origen, més aviat es poden adscriure a l'àmbit de la llengua general. Ens referim, entre d'altres, a l'adjectiu *implicit*, que figura en l'expressió «*ab paraules implicades*», definida per Lacavalleria amb la paràfrasi «*ab paraules obscures*», i que no és sinó una mala adaptació de l'adjectiu francès *implicite*, «*en termes implicites*»; i a una sèrie de mots de sentit negatiu formats amb el prefix *in-* / *ir-*, tan en voga en la llengua francesa del segle XVII, *inclemència* (fr. *inclémence*), 'inhumanitat', *inescrutabilitat* (fr. *inscrutabilité*), *insuperable* (fr. *insupérable*) i *irrecuperable* (fr. *irrécupérable*). Cal incloure en aquest grup els mots *intrepidat* (fr. *intrépidité*) i *literatura* (fr. *littérature*), que Lacavalleria recull amb la doble

forma gràfica *literatura* / *lliteratura*, i que entra en el diccionari amb el sentit, avui debollit, de ‘saber’ o ‘ciència’.

Entre la nomenclatura transferida per Lacavalleria s’hi compta també un nombre considerable de neologismes semàntics o accepcions noves, obtinguts generalment per metàfora o per extensió del significat original del mot llatí. En són exemples el verb *imbuir*, recollit en el *Thesaurus* de Pere Torra amb el sentit de ‘instruir’, que el *Gazophylacium* registra també en l’accepció de ‘infondre’: «*Imbuir lo esperit dels costums y opinions del vulgo*» (fr. *imbuer l’esprit des moeurs et des sentiments du vulgaire*); el verb *destituyr*, que en català es documentava en l’accepció específica de ‘desposseir d’un càrrec, ofici o dignitat’, hi apareix també amb el sentit, més general, de ‘privar d’alguna cosa’: «*destituyt, despullat o pobre de amichs*» (fr. «*destitué d’amis*»); l’adjectiu *incult*, a més del sentit recte ‘no conreat’, aplicat a un camp, incorpora el sentit figurat, aplicat a una persona, *orador incult* (fr. *un orateur inculte*). Per últim, el verb *perpetrar*, documentat en els escrits lul·lians en l’expressió *perpetrar un pecat* i en *Lo somni* de Bernat Metge en l’expressió *perpetrar actes luxuriosos*, fou registrat per Lacavalleria en la construcció que avui ens és familiar de *perpetrar un crim* (fr. *perpétrer*).

Ultra els neologismes lèxics i semàntics de què hem parlat, hem de referir-nos a un grup de mots i expressions que, *stricto sensu*, no eren nous a l’època de Lacavalleria, perquè ja es trobaven documentats en l’obra dels clàssics catalans o en obres de caire terminològic de divulgació restringida, però encara no havien estat recollits en cap diccionari. Podem considerar, doncs, que en ser inclosos en el *Gazophylacium* comença el procés de la seva vulgarització. Es troben en aquesta situació, entre d’altres, els termes de dret *adjudicació* (fr. *adjudication*), *denegació* (fr. *dénégation*) i l’adjectiu *flagrant*, que Lacavalleria recull juntament amb la variant *fragrant*, i figura en l’expressió «*assolir a algú en delicté flagrant*» (fr. «*surprendre quelqu’un en flagrant delicté*»); i els termes de medicina *coagular* (fr. *coaguler*), *espermàtich* (fr. *spermatique*) i *ulceració* (fr. *ulcération*), documentats per primera vegada a l’obra de Guido de Cauliach, *Inventari o collectori en la part cirurgica de medicina*.

Com acabem de veure, el gruix del material lèxic que Lacavalleria transfereix i que figura en la primera de les llistes analitzades pertany a l’àmbit especialitzat. La inclusió tan nodrida de termes savis fou afavorida, sens dubte, per la facilitat d’adaptar i naturalitzar el llatí al català, per bé que en el pas d’una llengua a l’altra, de vegades, hagi deixat petjada el francès, que feia d’intermediari.

3.2. TRANSFERÈNCIA DE MOTS I EXPRESSIONS D’ARREL FRANCESA

Lacavalleria va transferir alguns dels mots que figuren en la llista titulada «*Liste de quelques mots omis*» i que sobretot conté, com s’ha dit, neologismes de base francesa, però, a diferència dels cultismes, que solen ser de l’àmbit especialitzat, aquests pertanyen majoritàriament a la llengua comuna. Concretament, incorpora els gal·licismes *bruscaria* (fr. *brusquerie*), *desinteressament* (fr. *désintéressement*), *deutora* (fr. *débitrice*), *dormidora* (fr. *dormeuse*), *llestítut* (fr. *lestitude*) i *precaucionar-se* (fr. *se précautionner*).

Alguns mots francesos no foren transferits directament, sinó a través del calc de l’es-

estructura del mot o expressió model: el substantiu *boutonnier* és traduït amb la paràfrasi sintàctica equivalent «*qui fa botons*»; el sintagma «*couche de melons*» és traduït com a «*tauleta de melons*»; i els substantius *cohue* i *matelotage* figuren en el *Gazophylacium* amb les paràfrasis «*multitud de persones cridant avalotadament*» i «*servey de mariner en una nau*», respectivament, expressions en què el calc no és literal sinó lliure o conceptual.

3.3. TRANSFERÈNCIA DE FRASEOLOGIA

Lacavalleria va transferir al *Gazophylacium* un bon nombre de les expressions contingudes en la tercera llista titulada «Recueil de quelques locutions élégantes nouvellement remarquées». D'un total de cent noranta-tres expressions que conté la llista, en traslladà una seixantena.

Com ja s'ha dit, totes les expressions llevat d'una provenen d'un assaig de Bouhours (1671: 114-143), i són fruit del buidatge de l'edició prínceps d'aquella obra dut a terme per Pomey. En el que segueix, acompanyem les versions de Lacavalleria de l'expressió francesa tal com figura en el diccionari de Pomey i, en nota a peu de pàgina, del passatge de l'obra de Bouhours d'on fou extreta.

Entre la nomenclatura que Lacavalleria transfereix, abunden les col·locacions formades per un verb seguit d'un sintagma nominal en funció de complement directe: *representar la comèdia* (fr. *jouer la comédie*⁴); *jo he fet lo primer pas* (fr. *j'ai fait la première démarche*⁵) i *no és a mi de fer lo primer pas* (fr. *ce n'est pas à moy à faire les premières démarches*), amb un calc patent de l'estructura sintàctica francesa, *fer un fals pas* (fr. *faire une fausse démarche*); *embarcar o embolicar a algú en un negoci perillós* (fr. *embarquer quelqu'un dans une entreprise périlleuse*⁶); *dar una festa* (fr. *donner une feste*⁷); *fer figura* (fr. *faire figure*⁸), que té el sentit de 'ocupar un lloc més o menys rellevant a la societat', juntament amb les variants *fer bona o gran figura a la cort* i *fer mala, petita o pobra figura a la cort* (fr. *faire à la cour et dans le monde une grande ou une petite figure, une bon-*

4. *Apud* BOUHOURS, 1671, p. 140: «Ces mots *fascheux, misérable, aisé, regulier, comédien, flatté, touché, touchant, entendu, habile* sont nouveaux dans le sens et dans le tour qu'on leur donne quelquefois [...] C'est un grand *comédien*, en parlant d'un homme dissimulé qui joue plusieurs personnages. L'on dit aussi: jouer la *comédie*, pour dire: n'agir pas sincèrement».

5. *Apud* BOUHOURS, 1671, p. 137-138: «On dit tous les jours [...] Faire les premiers *pas*, faire les premières *démarches*; ce n'est pas à moy à faire les premiers *pas*; j'ay fait la première *démarche*. Faire un faux *pas*, une fausse *démarche*».

6. *Apud* BOUHOURS, 1671, p. 128: «S'*embarquer* a beaucoup de grace et est de la cour dans un sens métaphorique. S'*embarquer* dans une affaire, il s'est *embarqué* un peu légèrement, pour dire il s'est engagé; *embarquer* quelqu'un dans une entreprise périlleuse».

7. *Apud* BOUHOURS, 1671, p. 142: «La *Feste* de Versailles, donner une *feste*. Ce mot est devenu profane, comme vous voyez».

8. *Apud* BOUHOURS, 1671, p. 138: «Dit-on toujours faire *figure*, poursuit Aristote? Faire à la cour et dans le monde une grande, une petite, une bonne, une méchante, une belle et une pauvre *figure*. Tout cela se dit encore par quelques gens, repliqua Eugène mais, les personnes intelligentes l'évitent jusques dans la conversation, ou ne le disent que par raillerie».

ne, une méchante, une pauvre figure); *pèndrer falses mesures* (fr. *prendre de fausses mesures*)⁹ i *guardar totes les mesures* (fr. *garder toutes les mesures*).

També es documenten força col·locacions de nom i adjectiu com les següents: *ingeni delicat* (fr. *un esprit délicat*)¹⁰, *pensament delicat* (fr. *une pensée délicate*), *negoci delicat* (fr. *une affaire délicate*), *gust fi* (fr. *un gout fin*)¹¹ i *alabanses emmetzinades* (fr. *des louanges empoisonnées*)¹².

Hi ha encara altres col·locacions, menys nombroses, com les formades per un verb seguit d'una preposició regida: *dar dins lo sentir de algú* (fr. *donner dans le sens de quelqu'un*)¹³, que vol dir 'ésser del mateix parer d'algú'; *entrar en los secrets de algú* (fr. *entrer dans ses secrets*)¹⁴, *entrar en los plers de algú* (fr. *entrer dans ses plaisirs*), *entrar en los interessos de algú* (fr. *entrer dans ses intérêts*); les estructures de verb seguit d'adverbi amb caràcter ponderatiu: *Axò vos està admirablement bé* (fr. *cela vous sied admirablement*)¹⁵ i *ells estan eternament junts* (fr. *ils sont éternellement ensemble*). Per últim, documentem una col·locació formada per un verb seguit d'adjectiu amb valor adverbial: *cantar just* (fr. *chanter juste*)¹⁶.

A vegades, quan els idiomatismes francesos són de mal traduir al català, Lacavalleria recorre a una paràfrasi aproximada del sentit original de l'expressió. Així, per exemple, tradueix la frase «*il a de grandes ouvertures pour l'éloquence*»,¹⁷ on el mot *ouverture* significa 'capacitat', per «*ell té grans prendes per a la eloquència*», i l'expressió «*quand*

9. *Apud* BOUHOURS, 1671, p. 121: «Le mot de *mesures* est à peu près de mesme âge [que se *précautionner*]. Prendre ses *mesures* pour réussir dans une affaire; prendre bien ses *mesures*; prendre de fausses *mesures*; il n'y a point de *mesures* à prendre avec des esprits fourbes; il a rompu toutes mes *mesures*; garder des *mesures*; il ne garde point de *mesures* [...]».

10. *Apud* BOUHOURS, 1671, p. 117: «Quoy-que *délicat, délicatesse, délicatement* ayent toujours esté en usage, on ne s'en est pas toujours servi comme l'on s'en sert. Un esprit *délicat*, une raillerie *délicate*, une pensée *délicate*; c'est une affaire *délicate* [...]».

11. *Apud* BOUHOURS, 1671, p. 115: «Il n'y a rien de plus commun que de dire, il en fait le *fin*; vous avez beau en faire le *fin*. Un esprit *fin*, un goust *fin*, un discernement *fin*, une raillerie *fine*, un sourire *fin*, des yeux *fins*, une taille *fine*, un cheval *fin*. [...]».

12. *Apud* BOUHOURS, 1671, p. 124-125: «*Détruire, gaster, empoisonner, envenimer* sont devenus de beaux mots en devenant métaphoriques. [...] Les médisans *empoisonnent, enveniment* tout, jusqu'aux actions les plus innocentes; des louanges *empoisonnées*; un coeur *envenimé*».

13. *Apud* BOUHOURS, 1671, p. 130: «*Donner* se dit depuis quelque temps en plusieurs façons élégantes. *Donner* dans le sens de quelqu'un [...]».

14. *Apud* BOUHOURS, 1671, p. 127-128: «*Entrer* a plusieurs significations fines. *Entrer* dans le sens de quelqu'un; *entrer* dans la pensée d'un auteur; *entrer* dans le monde; un jeune homme qui *entre* bien dans le monde; *entrer* en confidence avec une personne; *entrer* dans les secrets, dans les plaisirs, dans les intérêts de quelqu'un; *entrer* dans une affaire, pour dire s'y engager [...]».

15. *Apud* BOUHOURS, 1671, p. 143: «*Infiniment et éternellement* sont communs. Il a de l'esprit *infiniment*. Ils sont *éternellement* ensemble. À quoy on peut ajouter *étrangement* et *admirablement*. Je suis *étrangement* en peine. Cela vous sied *admirablement*».

16. *Apud* BOUHOURS, 1671, p. 117: «On ne disait pas au temps de Coeffeteau et de Malherbe parler *juste, raisonner juste, chanter juste, un esprit juste, un discours juste*».

17. *Apud* BOUHOURS, 1671, p. 142: «*Donner des ouvertures* à quelqu'un dans une affaire; il a de grandes *ouvertures* pour les sciences».

*on est sur ce pied là, l'on ne craint rien*¹⁸ per «*les choses trouvant-se de aquesta manera o de aquest modo, no hi ha res a témer*», on, a més del calc fraseològic, trobem també el calc sintàctic 'haver-hi quelcom a témer' de l'oració principal.

4. CONCLUSIÓ

L'objectiu d'aquest treball ha consistit a fer una caracterització del lèxic que Lacavalleria va transferir de *Le dictionnaire royal augmenté* de François Pomey al *Gazophylacium catalano-latinum* per via de manlleu o calc. Per dur-la a terme, hem localitzat en el *Gazophylacium* els mots i expressions que figuren en tres llistes que precedeixen el diccionari francès en la impressió de 1671. Aquestes llistes no es tornaren a publicar, però el seu contingut figura en el cos del diccionari de les reimpressions subsegüents. Atès que Lacavalleria va treballar amb un exemplar del diccionari francès imprès l'any 1680, quan va fer la tria del lèxic d'aquella obra que volia transferir, també en va seleccionar del que originàriament figurava a les tres llistes.

Aquest procediment ens ha permès localitzar d'una manera sistemàtica moltes unitats lèxiques manlevades per Lacavalleria al model francès i, cosa més important, caracteritzar-les a partir de la informació que el mateix Pomey ens forneix tant en el pròleg adreçat al lector com en la presentació de cadascun dels tres repertoris.

Així, doncs, hem posat en relleu que el gruix més important de la nomenclatura transvasada es correspon amb cultismes d'origen llatí, majoritàriament termes d'especialitat, fet que s'explica per la facilitat de naturalitzar el llatí al català, encara que en aquest pas en més d'una ocasió el mot transferit arrossegui trets ortogràfics i morfosintàctics del francès, que era la llengua vehicular. També hem identificat un grup de gal·licismes, neologismes de la llengua comuna en la seva majoria, alguns dels quals, poc o mal adaptats, són tan visibles com poc motivats lingüísticament i, per aquesta raó, no varen tenir cap recorregut en català. Per últim, destaca també la incorporació al català de nombroses col·locacions i girs fraseològics del francès que comptaven amb el vistiplau dels defensors del *bon usage*.

Amb tot, considerem que la transferència de cultismes d'origen llatí i de neologismes i fraseologia de base francesa no es limità a enriquir notablement el lèxic català, sinó que, a més, va importar característiques pròpies del model de llengua imperant a la França de la segona meitat del segle XVII, com hem procurat de subratllar. En treballs posteriors caldrà determinar-ne l'abast.

18. *Apud* BOUHOURS, 1671, p. 134-135: «On dit depuis quelques années [...] Quand on est sur ce pied là; quand on est mis sur ce pied là, on ne craint rien [...]».

5. BIBLIOGRAFIA

- BOUHOURS, Dominique (1671): «La langue française». Dins: *Les entretiens d'Ariste et d'Eugène* [en línia]. París: Sébastien Mabre-Cramoisy, p. 52-212. <<https://archive.org/details/lesentretiensda01bouhgoog>> [Consulta: 14 d'octubre de 2014].
- , (1675): *Doutes sur la langue française proposez à Messieurs de l'Académie française pour un gentilhomme de province* [en línia]. [2a ed.] París: Sébastien Mabre-Cramoisy. <<https://archive.org/details/doutessurlalang01bouhgoog>> [Consulta: 14 d'octubre de 2014].
- , (1675): *Remarques nouvelles sur la langue française* [en línia]. París: Sébastien Mabre-Cramoisy. <<http://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=ucm.5324250536;view=1up;se q=7>> [Consulta: 16 d'octubre de 2014].
- , (1692): *Suite des remarques nouvelles sur la langue française* [en línia]. París: George et Louis Josse. <<http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k50471m>> [Consulta: 16 d'octubre de 2014].
- GIRARDIN, Chantal (1995): «Une doctrine jésuite de l'exemple. *Le Dictionnaire Royal Augmenté* de François-Antoine Pomey». Dins: *Langue française*, 106, p. 21-34. <<http://www.jstor.org/stable/41558720>> [Consulta: 4 d'octubre de 2014].
- LACAVALLERIA i DULAC, Joan (1696): *Gazophylacium catalano-latinum: Dictiones phrasibus illustratas, ordine literario comprehendens: Cui subiicitur irregularium verborum elenchus*. Barcelona: Antonium Lacavalleria.
- POMEY, François-Antoine (1671): *Le dictionnaire royal augmenté: Seconde édition enrichie d'un grand nombre d'expressions élégantes; de quantité de mots françois nouvellement introduits; des termes des arts, et de cinquante descriptions; comme aussi d'un petit traité de la vénerie et de la fauconnerie* [en línia]. Lió: Antoine Molin. <<http://books.google.fr/books?id=YhfiNlycc50C&hl=fr&pg=PP9#v=onepage&q&f=false>> [Consulta: 4 d'octubre de 2014].
- , (1680): *Le dictionnaire royal augmenté: Seconde édition enrichie d'un grand nombre d'expressions élégantes; de quantité de mots françois nouvellement introduits; des termes des arts, et de cinquante descriptions; comme aussi d'un petit traité de la vénerie et de la fauconnerie*. 3a reimpr. Lió: Antoine Molin.
- SUSO LÓPEZ, Javier (1996): «Norme et bon usage au xviiè siècle en France», dins: ALONSO, Emilia / BRUÑA, Manuel / MUÑOZ, María (ed.): *La lingüística francesa: gramática, historia, epistemología* [en línia]. Sevilla: Grupo Andaluz de Pragmática, I, p. 175-188. <[file:///C:/Users/teseus/Downloads/DialnetNormeEtBonUsageAuXVIIeSiecleEnFrance-4032432%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/teseus/Downloads/DialnetNormeEtBonUsageAuXVIIeSiecleEnFrance-4032432%20(1).pdf)> [Consulta: 14 d'octubre de 2014].